

הרב אברהם נחשון (קופרמן) והרב יצחק אפשטיין

כיוון עמידת המנורה: מצפון לדרום או ממזרח למערב?

א. דברי חז"ל ושיטות הראשונים

ב. שיטת הרמב"ם

1. הקושי בדברי הרמב"ם

2. כס"מ: הרמב"ם סמך על הפסוק 'אל מול פני המנורה' המלמד שהמנורה מצפון לדרום

3. מים חיים והגר"א: הרמב"ם סמך על גמרא במגילה

4. לחם שמים: הרמב"ם סמך על ירושלמי בשקלים ואולי גרס אחרת בבבלי

5. ערוך השולחן: המנורה – בין מזרח למערב, הנרות – בין צפון לדרום

ג. האם מציאות המנורה או כיוון הנחתה מעכבים את הקרבת הקרבנות?

ד. כיוון המנורה מעכב או לכתחילה?

ה. סיכום ומסקנות להלכה

ו. הוספת הרב אברהם נחשון

א. דברי חז"ל ושיטות הראשונים

המשנה (מנחות צו ע"א) אומרת: "כל הכלים שהיו במקדש, ארכן לארכו של בית". ומבאר רש"י: "כל הכלים – כגון שולחנות, אורכן לאורכו של בית ממזרח למערב". על כך נאמר בגמרא (שם צח ע"ב):

תנו רבנן: מזרח ומערב היו מונחין, דברי רבי; רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: צפון ודרום.

מאי טעמא דרבי? גמר ממנורה, מה מנורה מזרח ומערב, אף הני נמי מזרח ומערב. ומנורה גופה מנלן? מדכתיב בנר מערבי: "יערוך אותו [אהרן וגו'] לפני ה'", מכלל דכולהו לאו לפני ה', ואי סלקא דעתך צפון ודרום, כולהו נמי לפני ה' נינהו.

ורבי אלעזר ברבי שמעון מאי טעמא? גמר מארון, מה ארון צפון ודרום, אף הני נמי צפון ודרום. ורבי נמי ליגמר מארון! דנין חוץ מחוץ, ואין דנין חוץ מבפנים.

ורבי אלעזר ברבי שמעון ליגמר ממנורה! אמר לך: מנורה גופה צפון ודרום הוה מנחה. אלא הכתיב: "יערוך אותו אהרן ובניו"! דמצדד להו אצדודי, דתניא: 'אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות' – מלמד שהיו מצדדין פניהם כלפי נר אמצעי.

מהסוגיה עולות המסקנות הבאות:

- א. גם לדעת רבי וגם לדעת רבי שמעון ברבי אלעזר – הארון היה מונח בין צפון לדרום.
ב. לשיטת רבי – מנורה מונחת בין מזרח ומערב, ושולחן נלמד ממנה, ולכן שניהם מונחים בין מזרח למערב.
ג. לשיטת רבי אלעזר ברבי שמעון – הארון היה מונח בין צפון לדרום, והמנורה והשולחן נלמדים ממנו, ושלושתם מונחים בין צפון לדרום.

בהתאם לגמרא זו כתבו התוספות (צו ע"א), שהמשנה במנחות סוברת כרבי:

כל הכלים שהיו במקדש אורכן לאורכו של בית – בגמרא תניא: חוץ מארון שאורכו לרוחבו של בית, ובשולחן ומנורה פליגי רבי ורבי אלעזר ברבי שמעון, ומתניתין כרבי דאמר מזרח ומערב מונחין.

כך עולה גם מדברי הברטנורא. זאת ועוד, במשנה בתמיד (פ"ג מ"ט), נאמר שהמנורה מונחת בין מזרח למערב:

מי שזכה בדישון המנורה – נכנס ומצא שתי נרות מזרחיות דולקים, מדשן את השאר ומניח את אלו דולקים במקומן. מצאן שכבו מדשן ומדליקן מן הדולקים ואחר כך מדשן את השאר.

וכותב הברטנורא: "ומצא שתי נרות מזרחיות דולקים – האי תנא סבר מנורה מזרח ומערב היא מונחת". מכיוון שאת שתי המשניות מסביר הברטנורא כרבי, נראה שלדעתו הלכה כרבי. גם רש"י בפירושו לתורה (במדבר ת, ב) נקט כשיטת רבי:

יאירו שבעת הנרות – ששה שעל ששת הקנים, שלשה המזרחיים פונים למול האמצעי, הפתילות שבהן, וכן שלשה המערביים ראשי הפתילות למול האמצעי. ולמה, כדי שלא יאמרו לאורה הוא צריך.

גם בשו"ת תרומת הדשן (סי' קד) כתב כן, במסגרת דיון במיקום חנוכיית בית הכנסת:

רבי סבר ממזרח למערב היו מונחין, ורבי אלעזר ברבי שמעון סבר מצפון לדרום היו מונחים. [והיה] נראה דהלכה כרבי מחבירו... אמנם אם הייתי במקום שאין מנהג, הייתי מנהיג כמו שראיתי ברוב מקומות, וכרבי מחבירו.

ב. שיטת הרמב"ם

אולם, דעת הרמב"ם אינה כן, שהרי בהלכות בית הבחירה (פ"ג הי"ב) כתב:

השולחן היה ארכו שנים עשר טפה ורחבו ששה טפחים, והיה מונח ארכו לאורך הבית ורוחבו לרוחב הבית. וכן שאר כל הכלים שבמקדש, אורכן לאורכו של בית ורחבן לרוחב הבית, חוץ מן הארון שהיה אורכו לרוחב הבית, וכן נרות המנורה כנגד רוחב הבית, בין הצפון ובין הדרום.

כיוון עמידת המנורה: מצפון לדרום או ממזרח למערב?

הרמב"ם פסק שהמנורה מונחת בין צפון לדרום כמו הארון, ואילו השולחן בין מערב למזרח, וכן כתב הסמ"ג (עשין קסג).

1. הקושי בדברי הרמב"ם

הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם כתב:

אמר אברהם: זהו מחלוקת התנאים, וסדר התמיד אינו כן, שהרי שנינו: מצא שתי נרות מזרחיות דולקים, וזהו לענין מזרח ומערב מונחים.

שיטת הרמב"ם צריכה עיון מסיבה נוספת: הוא מחלק בין המנורה לבין השולחן, ואילו בגמרא במנחות נראה שאין ביניהם חילוק, לא לרבי ולא לרבי אלעזר ברבי שמעון.

2. כס"מ: הרמב"ם סמך על הפסוק 'אל מול פני המנורה' המלמד שהמנורה מצפון לדרום הכסף משנה (שם) כתב בביאור דברי הרמב"ם: "ואף על גב דהלכה כרבי מחבירו פסק רבינו כר' אלעזר בר' שמעון, משום דקרא ד'אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות' מסייע ליה".

3. מים חיים והגר"א: הרמב"ם סמך על גמרא במגילה

הפרי חדש בחידושי 'מים חיים' על הרמב"ם (שם), וכן הגר"א (או"ח תרעא, ז), כתבו שהרמב"ם פסק שהמנורה מצפון לדרום על פי המבואר בגמרא (מגילה כא ע"ב):

אמצעי שקרא ארבעה משובח – דתניא: "אל מול פני המנורה יאירו", מלמד שמצדד פניהם כלפי נר מערבי, ונר מערבי כלפי שכניה, ואמר רבי יוחנן: מכאן שאמצעי משובח.

הרי שששת נרות המנורה היו נוטים כלפי הנר האמצעי, שהיה נוטה כלפי השכינה שהיא בצד המערבי. לכן נקרא נר זה הנר המערבי. נמצא שרק הוא נוטה כלפי מערב, ומכאן נובע שהמנורה היתה מונחת בין צפון לדרום, כשיטת רבי אלעזר ברבי שמעון.

4. לחם שמים: הרמב"ם סמך על ירושלמי בשקלים ואולי גרס אחרת בבבלי

רבי יעקב עמדין בפירושו 'לחם שמים' (על הרמב"ם שם) כתב:

והנראה לענ"ד בפסקו של רבינו, דסמך לו על הירושלמי (שקלים י"א) שהביאו התוספות משקלים דהגירסא הפוכה, דרבי סבר צפון ודרום. ודילמא הכא בגמרא דידן נמי הוי גריס הרמב"ם פלוגתייהו דרבי ורבי אלעזר ברבי שמעון איפכא, משום הכי שפיר פסיק כוותיה דרבי.

לפי הלחם שמים – ישנה גירסה בירושלמי המהפכת את שיטות רבי ורבי אלעזר ברבי שמעון. כן כתב גם הרב נחום אש (ציוני מהר"ן על הרמב"ם הל' בית הבחירה פ"ג הי"ב). וצריך עיון, שכן ההיפוך מסייע להבין את מיקום המנורה, אך לא את חילוקו של הרמב"ם בין השולחן – שלדעתו מונח בין מזרח למערב – לבין המנורה שבין צפון לדרום. ולסיום נציין, שלפנינו הגירסא בירושלמי (שקלים פ"ו ה"ג) היא כבבלי:

תני: מזרח ומערב היו נתונים, דברי רבי; רבי אלעזר בי רבי שמעון אומר: צפון ודרום.

5. ערוך השולחן: המנורה – בין מזרח למערב, הנרות – בין צפון לדרום
בערוך השולחן העתיד (קדשים ז, יג-טז) חידש בדעת רמב"ם שהמנורה עמדה בין מזרח למערב, וכל נרותיה נראו מצפון ומדרום. ניתן לדייק את דבריו מהרמב"ם שכתב: "וכן נרות המנורה כנגד רוחב הבית בין הצפון ובין הדרום". הרמב"ם עסק בנרות, ולא בצורת הנחת המנורה.

ג. האם מציאות המנורה או כיוון הנחתה מעכבים את הקרבת הקרבנות?

בסעיף זה נדון האם המנורה ומיקומה מעכבים את הקרבת הקרבנות. נושא זה אינו מעיקר המאמר, אך קשור אליו.

נאמר בירושלמי (שקלים פ"ד ה"ב):

אמר רבי חזקיה: תנא רבי יהודה גדגניות: השלחן והמנורה והמזבחות והפרוכת מעכבים את הקרבנות, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: אין לך מעכב את הקרבן אלא הכיור והכזב. ולא כן אמר רבי אלעזר ורבי יוסי בן חנינה, תריהון אמרין: כל הן דכתיב 'נכח' מעכב, 'צלע' אינו מעכב! ואמר רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: ואפילו צלע מעכב! ואמר רבי אילא בשם רבי שמואל בר נחמן: ואפילו 'שימה' מעכב! אמר רבי חנינא: כאן בעבודות שבפנים, כאן בעבודות שבחוץ.

לדעת רבי מאיר, השולחן, המנורה, המזבחות והפרוכת מעכבים את הקרבת הקרבנות, ובהעדרם לא ניתן להקריב קרבנות. חכמים חולקים וסוברים שרק מציאות הכיור וכנו מעכבים, ולא שאר כלי המקדש. בפרשת תרומה (שמות כו, לה) נאמר:

וְשִׁמְתָּ אֶת הַשְּׁלֶחָן מִחוּץ לַפְּרֹכֶת, וְאֶת הַמְּנֹרָה נֹכַח הַשְּׁלֶחָן עַל צֵלַע הַמִּשְׁכָּן תִּימְנָה, וְהַשְּׁלֶחָן תִּתֵּן עַל צֵלַע צְפוֹן.

ובפרשת פקודי (שם מ, כו) כתוב:

וַיִּשֶׂם אֶת מִזְבַּח הַזֹּהֵב בְּאֵהָל מוֹעֵד, לְפָנֵי הַפְּרֹכֶת.

במנורה נאמר – 'נכח', בשולחן – 'צלע', ובמזבח הזהב – 'שימה'. הירושלמי סובר שלפי חכמים כלים מסוימים יעכבו, אך רק את עבודות פנים. מוסכם שהמנורה מעכבת, ונחלקו האמוראים האם גם השולחן ומזבח הזהב מעכבים.

מפשטות הירושלמי עולה, שלפי חכמים ניתן להקריב קרבנות במזבח העולה גם אם שאר כלי ההיכל חסרים, שהרי הקרבת הקרבנות היא עבודת חוץ. ואכן, הרמב"ן בהשגתו

כיוון עמידת המנורה: מצפון לדרום או ממזרח למערב?

לספר המצוות (מ"ע ל"ג) כתב: 'ומקריבין בבית אף על פי שאין בו כלים אלו [=השולחן המנורה והמזבח]'. והמאירי (שקלים פ"ד מ"א) כתב:

שבעה כלים היו צריכין במקדש: מזבח לקרבנות, וכבש שעולין בו למזבח, וכיור וכונו, ומזבח לקטורת, ומנורה ושלחן. וכולן אין מעכבין את הקרבנות, שהרי מקריבין אף על פי שאין בית אלא כיור וכונו, ולא הכלים עצמן, אלא שאם עבר בלא רחיצת ידיים ורגלים חלל עבודתו.¹

לדעת הראשונים הללו, מציאות כלי ההיכל אינה מעכבת את הקרבת הקרבנות. לעומת זאת, הלב שמח (על ספר המצוות לרמב"ם, שורש יב) כתב שלדעת הרמב"ם כלי המקדש הם חלק מהותי ממצוות הקמת המקדש, וגם מיקום הכלים מעכב, ואלה דבריו:

אבל בבית הגדול והקדוש, כל הכלים שבא הצווי לעשותן בו, הן הן חלקיו ודבר מעצמותו ממש, אף שאינן מחוברים בו. וזה מגזרת חכמתו יתברך, שיכנו בית קדוש לשמו, ושלא תשלם קדושת הבית הזה – כי אם בכלים האלה לכבוד ולתפארת, והכיוון והדקדוק במושכם ובמקומם. אות ומופת על זה – דקפיד קרא וקאמר: 'ושמת את השלחן מחוץ לפרוכת, ואת המנורה נוכח השלחן על צלע המשכן תימנה, והשלחן תתן על צלע צפון' וגו'.

בנוסף, ישנה מחלוקת תנאים (מכילתא דרבי ישמעאל פרשת משפטים, מסכתא דכספא, פרשה כ) בשאלה האם המשנה את מקום השולחן ושאר כלי המקדש עובר בלא תעשה של "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו". גם הראשונים נחלקו כיצד לפסוק במחלוקת תנאים זו. הרמב"ם (ספר המצוות שורש ד) כתב שאינו עובר בלאו זה, ואילו הרמב"ן (שכחת הלאוין, מצווה ג) פסק שעובר בלאו זה. וראו הרחבה בזה באנציקלופדיה תלמודית (כרך ל, ערך כלי המקדש, סעיף ה': 'שינוי מקומם').

ד. כיוון המנורה מעכב או לכתחילה?

יש הסוברים שמציאות הכלים מעכבת את הקרבת הקרבנות, ויש המוסיפים שישנו איסור לשנות את מיקום הכלים.

בנוסף – על המנורה מצד עצמה להיות ממוקמת בכיוון הנכון – צפון ודרום או מזרח ומערב.

יש להסתפק האם ישנו עיכוב ופסול כשמעמיד את המנורה במקומה בדרום, אולם שינה את כיוון הנחתה בין צפון ודרום או מזרח ומערב, או אולי חובת הכיוון המדוייק היא רק לכתחילה? הספק עולה בין לעניין הקרבת הקרבנות, ובין לדין המנורה עצמה.

1. בדבריו יש לדון האם מציאות הכיור וכונו מעכבת, או שרק דין רחיצת ידיים ורגליים.

הלב שמח כותב:

והרמב"ן שכתב הבית והכלים שתי מצות שאינן מעכבות זו את זו ומקריבין בבית אף על פי שאין בו כלים אלו כו', יהיה זה כפי דעתו והוא מערכה על הדרוש, כי בודאי דעת הרב אינו כן, ולשונו מוכיח שכתב מצוות עשה שיהיה לנו בית, ואחר כך בא לתאר חלקיו. דמדקאמר שיש בבית הזה חלקים וסיים שהכל יקרא מקדש הורה - שאם יחסר אחד מאותן החלקים לא יקרא מקדש, ואם כן מעכבין הם מלהיות מקריבין בו.

לדעתו הכיוון מעכב לעניין הקרבת הקרבנות. אך הרבה ראשונים ואחרונים שדנו בענין, הזכירו את העיכוב רק על עצם מציאות הכלי, או על הזנתו מרוח לרוח, ולא על שינוי כיוון הנחתו. מצד המנורה עצמה - עומד הספק בעינו.

ה. סיכום ומסקנות להלכה

הראשונים חלקו כיצד מוקמו המנורה והשולחן: רש"י, הראב"ד, תרומת הדשן והברטנורא סוברים כדעת רבי, שהמנורה והשולחן עמדו בין מזרח למערב. לעומתם, הרמב"ם והסמ"ג פסקו שהשולחן אכן היה מונח בין מזרח ומערב, ואילו המנורה - בין צפון לדרום. נציין שערך השולחן סובר שגם לרמב"ם עמדה המנורה בין מזרח למערב.

האם צורת ההנחה מעכבת? לעניין הקרבת הקרבנות ישנו ספק, כי ראשונים רבים סוברים שעצם מציאות הכלים אינה מעכבת. ראשונים נוספים סוברים שמציאותם מעכבת, אך מיקומם אינו מעכב. משמעות ראשונים ואחרונים רבים היא שכיוון הנחת המנורה אינו מעכב. מצד הנחת המנורה עצמה - אין הכרע. ונראה להכריע כרוב הראשונים, וכהבנת ערוך השולחן גם ברמב"ם, שיניחו את המנורה בין מזרח למערב.

ו. הוספת הרב אברהם נחשון

עד כאן דברי שנינו, מכאן ואילך - דברי עצמי. בצורה בסיסית, עומדות בפנינו שלוש אפשרויות: א. לפסוק כרוב הראשונים שסוברים שהמנורה עמדה בין מזרח למערב. ב. לפסוק כמיעוט הראשונים שסוברים שהמנורה עמדה בין צפון לדרום. ג. לא להכריע, ושב ואל תעשה.

בשני מאמרים ובתשובות להשגות (ראו מעלין בקודש גליונות מט-ג, ובספרי אברהם יגל, סי' ה) הארכתי להוכיח ולבסס את היסוד ההלכתי, שבשעת הדחק ניתן לסמוך על שיטת היחיד גם בדיני תורה. היסוד מבוסס על ההנחה, שכאשר לא נפסקה הלכה במפורש - שיטת היחיד לא בטלה לחלוטין, ובשעת הדחק ניתן להסתמך עליה. חוסר אפשרות לקיים את מצוות הדלקת מנורת המקדש - היא שעת הדחק. ולכן, גם אם ימקמו את המנורה בין צפון לדרום כשיטות הרמב"ם והסמ"ג, יש להם על מה שיסמוכו, ובפרט לפי

שיטת הצמח צדק (ליובאוויטש; יו"ד סי' ריח), שלדעת כולם ניתן להסתמך על שיטות שני יחידים, גם בדיני תורה. כאשר על פי יסודות ההלכה ניתן לפסוק בשעת הדחק גם כשיטת היחיד, אין להזדקק לאפשרות של שב ואל תעשה, כי ביטול מצוות ההדלקה היא שעת דחק גדולה.²

2. [הערת עורך (ה"ד): כפי שכתב המאירי שהובא לעיל, ההלכה המקובלת שמקריבים אע"פ שאין בית כוללת בתוכה את הקביעה שמקריבים אע"פ שאין כלים. גם אלמלא דברי המאירי, ואף אלמלא ההלכה שמקריבים אע"פ שאין בית, יש להניח שהכלים אינם מעכבים את העבודה שלא נעשית בהם, כל עוד לא שמענו אחרת, וק"ו כשכן משמע בירושלמי ומפורש ברמב"ן. גם הלב שמח בציטוט דלעיל לא כתב שהכלים 'מעכבים', אלא שקדושת הבית לא תשלם בלעדיהם, וזה בוודאי מקובל גם על הסוברים שמקריבים ללא בית וללא כלים. ואף אם היה חולק מדעתו על הרמב"ן והמאירי ומשמעות הירושלמי, לא היינו צריכים לחשוש לדבריו. וכדברי הרמב"ן והמאירי כתב גם ערכי תנאים ואמוראים (ערך רב יהודה גרוגרות), וכן כתבו המנ"ח (מצווה צה), שו"ת משנה שכיר (יו"ד סי' סט אות ב – ושכך יש לפרש אפילו את לשון עיכוב שבירושלמי!) ושו"ת שבט הלוי (ד, סט), ולכן נטה גם הכלי חמדה (תרומה אות ג) בדינו הארוך במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בעניין מניין מצוות עשיית כלי המקדש, יעו"ש. ויפה העיר המועדים בהלכה (חנוכה פ"ג ד"ה וקשר) שהרמב"ם השמיט את דברי הירושלמי בשקלים הנ"ל, שהם המקור היחיד המזכיר דעה שהכלים מעכבים את הקרבנות. ובמקדש דוד (קדשים ב, ה) הקשה על הירושלמי מדין מזבח שנעקר מקטירים קטורת במקומו (זבחים נט ע"א), ולכן הבין בירושלמי שכלים שאינם במקומם מעכבים דווקא עבודות שנעשות עליהם עצמם כשאינם במקומם, ולא כל עבודה.

גם מהתייחסויות שונות בראשונים (כגון תוס' סוכה מא ע"א ד"ה דאשתקד, מכות יט ע"א ד"ה אפילו, זבחים נט ע"ב ד"ה עד, שם ס ע"ב ד"ה מאי, תמורה כא ע"א ד"ה אי, ראב"ן שו"ת סי' נ, ריטב"א מכות יט ע"א ד"ה לכן, ועוד) לדין מקריבין אע"פ שאין בית, עולה בבירור שהכלים הפנימיים אינם מעכבים את ההקרבה, ודי במזבח החיצון לאפשר הקרבה. ויעוין עוד במקורות ובטענות שאספתי בספר לקראת מקדש (עמ' תנט-תס), ומהם עולות דחיות נוספות להבנה שכלי המקדש מעכבים זה את זה. ולכל המתבאר נוסף מה שדן הרב נחשון לעיל לחלק בין כלי שממש נעדר או אינו נמצא במקומו, לכלי שנמצא במקומו ורק אינו בכיוון הנדרש. לאור כל זה, ברור שאין לפנינו דיון המעכב את כשרות הקרבנות, ואין צורך להזדקק לדין סמיכה על יחיד בשעת הדחק. ואכמ"ל עוד. ומצד מצוות ההדלקה במנורה עצמה, בפשטות נראה שגם היא אינה נעקרת רק בגלל שינוי בזווית.

תגובת המחבר (אש"ן): הרב הראל דביר מתייחס בהערתו רק לשאלה האם המנורה מעכבת את הקרבת הקרבנות. אך ישנה שאלה נוספת שנידונה במאמר, והיא האם צורת העמדת המנורה מעכבת כשלעצמה: שמא אין מקיימים את מצוות הנחתה בקודש, ושמא אם משנים את כיוונה אין מקיימים את מצוות ההדלקה? כפי שכתבנו, יתכן שיש עיכוב בצורת הנחתה גם בדיעבד, ויתכן – רק לכתחילה, ומדובר בפשטות על דין תורה. לעת עתה לא מצאנו מקורות שאינו לעיכוב, וגם העורך אינו מציין מקורות לסברתו. הפתרון להסתמך על שיטת היחיד בשעת הדחק, מתאים גם לדין הדיעבד, ונצרך גם לדין הלכתחילה. ולכן נראה להכריע להעמיד את המנורה בין מזרח למערב, ואם יעמידו בין צפון לדרום – יסתמכו בשעת הדחק על שיטות שני היחידים – הרמב"ם והסמ"ג.